

КУЛТЪТ КЪМ АСКЛЕПИЙ В КАБИЛЕ

Иванка Дончева

Системните археологически проучвания в Кабиле, на които дълги години главен научен ръководител беше проф. Велизар Велков, на когото е посветен този форум, позволиха да бъде осветлен многостранно животът в този тракийски град, играл важна роля в историята на нашите земи в предримската и римската епоха. Резултатите от тези проучвания на изложени в многобройни публикации, посветени на различни аспекти на живота в Кабиле, обобщени най-пълно в актите на трите симпозиума “Поселищен живот в Тракия”¹ и в двата тома “Кабиле”². Религиозният живот в Кабиле също е разгледан в няколко публикации, посветени на отделни култове³ в града, и в две обобщаващи изследвания – на В. Найденова⁴ и на Зл. Гочева⁵.

Предмет на настоящото съобщение са откритите в Кабиле свидетелства за култа към едно от най-почитаните божества през римската епоха в нашите земи – Асклепий, като чрез анализа на оброчните паметници на бога лечител ще бъде направен опит да се очертае аспектът на култа, под който той е бил почитан в Кабиле.

Досега като случайни находки и при системни археологически проучвания в Кабиле са открити сравнително голям брой паметници, посветени на Асклепий и на неговата дъщеря – Хигия.

Количеството на тези паметници, както и разнообразният им вид – ари, статуи, дребна пластика, оброчни релефи, позволява на този етап от проучванията да се твърди, че през римската епоха култът към Асклепий е имал първостепенно значение в Кабиле, и коригира наложилото се мнение, че почитането му е характерно предимно за западните части на провинция Тракия.

Първият паметник, свързан с култа към Асклепий, открит в Кабиле, е случайна находка и представлява плоча с посвещение

на гръцки език от тракиец на име Βεῖδης Διοζένης⁶. За съжаление паметникът впоследствие е изчезнал, а К. Шкорпил, който информира за него, не е оставил описание и размери, поради което сведенията, които могат да се извлекат от него, се ограничават до установяване етническия произход на посветителя и неговия баща – и двамата траки. Фактът, че името на Асклепий не е придружено от никакъв епитет, и най-вече локален, изключва характерния за тази епоха синкретизъм с Тракийския херос, за чието почитане в Кабиле също има многобройни данни⁷, и позволява да се заключи, че посвещението е направено на бога лечител в неговия гръко-римски аспект на върховен покровител.

Друга случайна находка⁸ от Кабиле, представляваща мраморен оброчен релеф (**обр.1**), изобразяващ Асклепий, Хигия и Телесфор, се съхранява в Историческия музей в Ямбол (под инв. № 1317). На релефа, чиято закръглена горна част е отчупена, е представена доста схематично т. нар. “здравеносна триада” – богът лечител, неговата дъщеря Хигия и техният малък спътник – Телесфор, чието изображение, предадено в много плосък релеф в долния десен ъгъл на релефа, е едва различимо. Между Асклепий и Хигия е изобразен олтар, над който Хигия е отпуснала дясната си ръка, държаща фиала. Вляво от Асклепий също е изобразен олтар, над който дясната ръка на бога, леко свита в лакътя, също държи фиала. Главите на божествата не са запазени. Иконографската схема е необичайна за изображенията Асклепий и Хигия, чиито атрибути не са изобразени, и ако не беше изображението на Телесфор, макар и доста неясно, по-скоро би могла да се свърже със Зевс и Хера. Липсва надпис, освен ако не е имало на горната, липсваща сега рамка на релефа.

По време на редовни археологически разкопки на терасата, разположена на източния склон на Зайчи връх, в сектор Х, проф. Л. Гетов открива няколко паметника, пряко свързани с култа на Асклепий. Открити са две ари, два оброчни релефа, две статуи⁸ – едната на Асклепий, другата на Хигия, и мраморна статуетка, изобразяваща бога лечител. Заедно с тях е открита още една ара⁹ с посвещение на Херакъл Агорейски, която, макар и несвързана пряко със здравеносните божества, ни дава ценни сведения за тези паметници.

Първият от тях представлява долна част от четириъгълна ара¹⁰ (**обр.2**), имаща прав цокъл, който се стеснява нагоре във форма на пресечена пирамида, а върху нея, над горния ръб, е гравирани надпис: Νάρκισσος Ζήνωνος ἐποίει, отбелязващ, че Наркис, син на Зенон, е направил релефа. В долния ляв ъгъл е запазена част от правоъгълен олтар, в средата – долна част от тояга с увита около нея змия – постоянния атрибут на Асклепий.

Името на автора на релефа, на който без съмнение е бил изобразен Асклепий, се споменава и в надписа върху арата, посветена на Херакъл Агорейски¹¹, за която стана дума по-горе. От този надпис получаваме малко повече данни за самия Наркис – освен името на баща му Зенон, тук е отбелязано, че е родом от Перинт и че е автор и на статуята на Херакъл Агорейски, която е стояла върху въпросната ара. По споменатите в този надпис консули Луций Хедий Руф Лолиан Авит и Тит Статилий Максим надписът е точно датиран в 144 г., което позволява да се очертае и времето, когато е творил в Кабиле скулпторът Наркис – 40-те години на II век.

С много голяма доза сигурност можем да причислим към творбите, излезли изпод длетото на Наркис, и двете мраморни статуи, отличаващи се с изключително прецизна изработка, открити в същия сектор. Статуята на Асклепий¹² (**обр.3**) има за прототип иконографския тип Eleusis¹³, което показва, че ваятелят ѝ е познавал много добре елинистическата иконография на бога лечител. Особено близки са паралелите със статуята на Асклепий, открита в светилището в Елевзина¹⁴, която е много точно датирана благодарение на посвещението на Епикрат, в 320 год. пр. Хр. Авторството ѝ се приписва от Плиний¹⁵ на Кефизодот Младши, като се предполага, че е била инспирирана от статуята на Трофоний от Лебадея. За нея неуморимият пътешественик Павзаний, наречен “провидението на археолозите”, пише, че е дело на бащата на Кефизодот Младши – Праксител Младши (правнук на великия Праксител), който изобразил този известен херос лечител с чертите на Асклепий¹⁶. Този иконографски тип (Eleusis) добил голяма популярност и е бил широко разпространен особено през римската епоха, като не е подминал и нашите земи, представляващи тогава част от римската империя, доказателство за което е и творбата на Наркис. На нея Асклепий е изобразен прав, en face, облечен в

богато надиплен химатион, оставящ открити гърдите му и дясното му рамо и ръка. Лявата му ръка, свита в лакътя, остава скрита под химатиона, а в дясната, която е запазена само до лакътя, богът лечител е държал тоягата с увитата около нея змия, която сега липсва. Единият край на химатиона, поясообразно увит, минава под дясната мишница на Асклепий и спускайки се диагонално, го опасва през кръста, подчертавайки талията му, което е и най-характерната особеност на иконографския тип Eleusis. Една триъгълна част от химатиона покрива долната част на торса и корема. Десният крак на бога е леко свит в коляното и облекчен, докато тежестта на тялото се поема от левия крак. Главата и стъпалата не са запазени.

Статуята на Хигия¹⁷ (**обр.4**), която си позволявам (както и откривателят ѝ) да припиша също на скулптора Наркис, сина на Зенон, представя богинята в една изключително грациозна поза и още веднъж подчертава таланта на ваятеля си, за чиято творческа дейност в Кабиле неслучайно е използван глагола *προνοέω*¹⁸. Хигия е изобразена права, en face, облежната с левия си лакът на четириъгълна колона с профилиран капител. Облечена е в дълъг хитон и химатион, богато надиплени. Левият ѝ крак, очертавайки се ясно под фината материя на дрехата, е леко свит в коляното и кръстосан пред десния. Тялото на богинята е леко извито наляво, като тежестта му се поема от десния крак и левия лакът на богинята, отпуснат върху колоната. Лявата ръка, през която е праметнат химатионът, е запазена само до лакътя, а дясната, както и главата на Хигия, не са запазени. Тази иконографска схема намира много близки паралели с някои от атическите оброчни релефи, на които богинята е изобразена заедно със своя баща. На тези релефи Хигия много често се обляга на някаква опора¹⁹ – колона, подобна на каменната от Кабиле, или на облегалката на трона, на който е седнал Асклепий. Особено близки паралели се откриват в един релеф, намиращ се днес в Капитолийския музей в Рим²⁰, на който Хигия е изобразена в поза, идентична на позата на статуята от Кабиле, с тази разлика, че четириъгълната колона с профилиран капител, на която богинята се обляга с лакът, е разположена от дясната ѝ страна. Приема се, че този иконографски тип на Хигия – с кръстосани крака, облежната на някаква странична опора, се

появява към средата на IV век пр. Хр.²¹ Той едва ли е пряка реплика на определен статуарен тип, но поразително напомня маниера на Скопас (особено на неговата прочута творба “Страстта”) и навежда на мисълта, че първообразът на този иконографски тип би могъл да бъде статуята на Хигия, изобразена редом до статуята на Асклепий (и двете дело на Скопас), за които Павзаний²² разказва, че видял една до друга в храма на Асклепий в Гортис. Трябва да се подчертае все пак, че дори този тип фигури, облежнати на някаква странична подпора, да водят своя произход от произведенията на Скопас, то почти винаги се касае за някаква свободна адаптация, в която биха могли да се съчетаят различни влияния²³, какъвто несъмнено е случаят и при статуята на Хигия от Кабиле.

По всяка вероятност мраморните статуи на бога лечител и неговата дъщеря са били изложени една до друга в светилището на Асклепий в Кабиле, намиращо се може би в близост до местонамирането им – в сектор X, разположен на невысока изкуствена тераса на източния склон на Зайчи връх, северозападно от проучената от проф. Ал. Милчева базилика № 1. Това предположение добива още по-голяма вероятност, като се вземе предвид фактът, че точно на това място проф. Л. Гетов попада на част от монументална сграда²⁴, чийто план и размери за съжаление не могат да се възстановят поради голямата степен на разрушенията. Вероятността за съществуването на светилището в близост именно на това място се потвърждава и от намиращия се наблизо извор, чието наличие е било необходимо условие за изграждането му, тъй като водата независимо дали е минерална, или не, е играла много съществена роля в култовите практики в Асклепионите.

Заедно със статуите на Асклепий и Хигия е открита и мраморна статуетка²⁵ на бога лечител. Статуетката (със зап. вис. 0,12 м) повтаря в умален вид почти напълно иконографската схема на монументалната статуя на Асклепий, поради което няма да се спирам на описанието ѝ. По всяка вероятност, тя е била оброчен дар от поклонник, дошъл да търси помощ или закрила, или да благодари на бога за ефикасна защита. Докато монументалните статуи на Асклепий и Хигия би трябвало, подобно на статуята на Херакъл Агорейски, да са били поръчани на Зенон, може би не от едно единствено, а от група лица, свързани по някакъв признак – а

защо не от същите гръцки търговци, които биха могли да намерят в лицето на Асклепий един по-универсален от Херакъл покровител и закрилник.

От същия сектор, където са открити предходноописаните паметници, произхождат и два фрагментирани мраморни оброчни релефа. На първия от тях²⁶ е запазено изображението на Хигия, представена в традиционната ѝ гръко-римска иконография. Вдясно от нея по всяка вероятност е стоял Асклепий, но тази част на релефа е отчупена. Върху долната рамка на релефа е запазена част от надпис на гръцки език: [- - - -] ἀνέθηκε.

Вторият от тях²⁷ (**обр. 5**), състоящ се от три фрагмента, представя Асклепий, чието изображение е запазено почти изцяло, и Хигия, от която е запазена само долната част на фигурата. Върху долната рамка на релефа се разчита надпис на гръцки език:

Βαλέρις στρατιώτης
ευχήν ἀνέθηκεν.

Релефът е бил посветен без съмнение – в светилището на Асклепий, от войник на действителна военна служба, носещ типично войнишко име Валерий. Поради липса на повече данни не може точно да се установи към коя от двете последователно пребивавали през II и III в. сл. Хр. в Кабиле кохорти се е числял – дали към Втора кохорта на луцензите, или към Първа кохорта на атосците.

Последният паметник, свързан с бога лечител, открит на същото място, представлява горна част на ара²⁸ от пясъчник с посвещение на Асклепий и Хигия, направено на латински език:

Asclepi
et Ygia
sacrum.

Това е единственото открито на този етап от проучванията посвещение на здравеносните божества, направено на латински език, което, от своя страна, ни насочва към неговия официален характер. Този факт навежда на мисълта, че почитателите на Асклепий и Хигия в Кабиле са били предимно елинизирани или романизирани траки, както и лица с гръцки етнически произход, каквито в Кабиле несъмнено са се били заселили като посветителите на статуята на Херакъл Агорейски, например.

Това не би трябвало да ни учудва, като се вземе предвид характерът на провинция Тракия, принадлежаща към източния тип провинции, наличието на тракийския койнон и много силното запазване на тракийския елемент в целия ѝ живот²⁹. Разглеждането на целия епиграфски материал представя Кабиле като едно от малкото места в провинция Тракия, откъдето произхождат много надписи на латински език, езика на римската администрация и на войската. Същевременно гръцкият език, който е основният в източните римски провинции, в това число и Тракия, е намерил отражение в епиграфската документация на Кабиле, защото се касае вероятно за военни лица, набирани от средите на местното население³⁰.

При разкопките на римските терми в Кабиле Нели Танчева открива мраморен оброчен релеф, представящ Асклепий, Хигия и Телесфор³¹. Поставянето на оброчни паметници на Асклепий в термите е обичайна практика в целия гръко-римски свят, особено през римската епоха, когато термите са били пряко свързани с култа към бога лечител. Тази практика е широко засвидетелствана и в тракийските земи (Одесос, Пауталия, Диоклецианопол, Сепарева баня и др.).

Вляво на релефа, открит в термите в Кабиле, е изобразен Асклепий, облечен в химатион, праметнат през лявото му рамо, оставящ открити гърдите и дясното му рамо и ръка. Лявата му ръка, скрита под химатиона, държи тояга с увита около нея змия. Вдясно от Асклепий е представена Хигия, облечена в дълъг хитон и химатион, прехвърлен през лявото ѝ рамо. Между двете божества е изобразена малката фигурка на Телесфор, облечен в наметало с качулка. Липсва посветителен надпис, тъй като според посветителя, несъмнено с тракийски етнически произход, изображенията на релефа сами по себе си говорят на кого е посветен оброчният релеф.

Още един мраморен оброчен релеф³² (**обр.6**) без посветителен надпис е открит в близката околност на Кабиле и несъмнено произхожда от светилището на Асклепий в Кабиле. На релефа, чиято дясна страна е леко скосена, са изобразени Асклепий и Хигия в традиционната за тях гръко-римска иконография, като и при двамата гънките на облеклото са много оскъдни и едва загатнати.

Асклепий държи в спуснатата си дясна ръка яйце, към което е насочила главата си увитата около тоягата му змия. Асклепий е леко наклонен надясно, отпуснал се върху подпряната под дясната му мишница тояга. Хигия държи в дясната си ръка змия, устремена към съда в лявата ѝ ръка.

Изработката, както и на предходноописания релеф, е доста посредствена, макар че авторът е спазил точно иконографските особености на бога лечител и неговата дъщеря. Въобще се налага впечатлението, че за разлика от статуите на Асклепий и Хигия, отличаващи се с изключително прецизна изработка и изтъкващи безспорния ваятелски талант на автора си, при оброчните релефи, посветени на здравеносните божества, както и на другите божества, почитани в Кабиле, преобладават предимно посредствените като изпълнение, т.е. занаятчийски произведения, достъпни за широк кръг от населението³³.

При селскостопанска дейност на границата между селата Кабиле и Жельо войвода е открита недовършена мраморна статуя³⁴ на жена, която по начина си на изработка наподобява стила на скулптора Наркис, създал свое ателие в Кабиле през 40-те години на II в. сл. Хр. Не е изключено скулптурното ателие на този талантлив ваятел да се е намирало на мястото, където е била открита случайно въпросната статуя. На това място, в обработваемата сега площ, се очертава ясно верижна Г-образна постройка. Основите на зидовете и множеството бели мраморни късове, разхвърляни из околността, както и строителните отпадъци, допускат съществуването тук на занаятчийска работилница³⁵, в която може би талантливият син на Зенон от Перинт да е създал и скулптурите на Асклепий, Хигия, Херакъл и много други, които чакат своето откриване при разкопките в Кабиле.

Макар и непряко, с култа към Асклепий бихме могли да свържем надгробния надпис³⁶ на лекаря 'Αλεξάνδρος Δηλαφους, лекувал в Кабиле по време на сравнително дългия си живот (починал е на 70 год.) много от поклонниците на бога лечител, към когото през римската епоха вече все по-рядко са се обръщали, за да търсят изцеление само от някакво заболяване. Очакванията и надеждите към бога, бил някога само лечител, са били много по-всеобхватни. Така лекарите, за чиито родоначалник се е приемал

Асклепий, са наследявали и изземвали все повече иатрическите му функции, както навремето самият той е разтоварил от тях баща си Аполон, измествайки го почти изцяло от тази му сфера на дейност.

Иконографският и епиграфският анализ на откритите паметници на Асклепий показва, че в Кабиле култът му е възприет в своя чист гръко-римски вариант и че тук той е бил почитан под аспекта му на върховен покровител и спасител от всякакъв род беди, което може да се свърже съвсем определено с елементите на романизация в лагера³⁷.

БЕЛЕЖКИ

¹ Поселищен живот в Тракия, I, Ямбол, 1982; II, Ямбол, 1986; III, Ямбол, 1994.

² Кабиле, т. I, София, 1982; т. II, София, 1991.

³ Стоянов, Т. За култа на Артемида в Кабиле през IV – I в. пр. н. е. – Поселищен живот в Тракия, II, Ямбол, 1986, с. 90–104; Рабаджиев, К. Култът на Херакъл в Кабиле (Проблеми на проникването в Тракия). – Поселищен живот в Тракия, II, с. 104–123; Лазова, Цв. Палеобалкански традиции в историята на култа на Артемида и на Аполон в Кабиле. – Тракийски поселищен живот, III, Ямбол, 1994, с. 79–85.

⁴ Найденова, В. Култове и божества в Кабиле. – Поселищен живот в Тракия, I, Ямбол, 1982, с. 126–141.

⁵ Гочева, Зл. Организация на религиозния живот в Кабиле. – Поселищен живот в Тракия, III, Ямбол, 1994, с. 68–79.

⁶ Mihailov, G. IGBulg., III-2, № 1784; Велков, В. Надписи от Кабиле. – Кабиле, том II, София, 1991, с. 23, № 15.

⁷ Найденова, В. Цит. съч., с. 135.

⁸ Данните за този релеф дължа на дългогодишния проучвател на Кабиле Нели Танчева-Василева, на която тук изказвам моята, макар и закъсняла, официална благодарност.

⁸ Данните за тези паметници дължа на проф. Л. Гетов, настоящ главен научен ръководител на археологическите проучвания в Кабиле, който ми позволи да се запозная в ръкопис с предадената от него, но още неизлязла от печат статия “Паметници на Асклепий и Хигия от Кабиле” – Сборник в чест на проф. Ат. Милчев”, София (под печат). Използвам повода да му изкажа своята най-искрена признателност и благодарност.

⁹ Димитрова, Ал. Разкопки на базилика № 1 в Кабиле. – Кабиле. Т. I, София, 1982, с. 118, 122–123, табл. VI; В. Велков, Надписи от Кабиле. – Кабиле, том II, София, 1991, с. 16–18, № 8, обр. 7.

¹⁰ **Велков, В.** Цит. съч., с. 22, № 13; **Гетов, Л.** Паметници на Асклепий и Хигия от Кабиле, № 4 (под печат).

¹¹ Виж бел. № 9.

¹² **Гетов, Л.** Цит. съч., № 1.

¹³ **Noltzmann, B.** Asklepios. – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC), II, 1, Artemis Verlag Zürich und München, 1984, № 234–256.

¹⁴ LIMC, II, 1, № 234.

¹⁵ **Plinius**, *Naturalis historia*, XXXVI, 24.

¹⁶ **Πανσανίας**, *Ελλάδος περιήγησις*, (Βοιωτικά) 9, 39, 4.

¹⁷ **Гетов, Л.** Цит. съч., № 2.

¹⁸ **Велков, В.** Надписи от Кабиле. – Кабиле. Т. II, с. 16–18, № 8.

¹⁹ **Croissant, F.** Hygieia. – LIMC, V, 1, Zürich – München, 1988, № 23–36.

²⁰ LIMC, II, 1, № 73=LIMC, V, 1, № 36.

²¹ **F. Croissant**, *op. cit.*, p. 569.

²² **Πανσανίας**, *Ελλάδος περιήγησις*, (Αρκαδικά), 8, 28, 1.

²³ **Croissant, F.** *Op. cit.*, p. 570.

²⁴ **Гетов, Л.** Римски и ранновизантийски Кабиле. – АОР, Сливен, 1985, с. 124.

²⁵ **Гетов, Л.** Паметници на Асклепий и Хигия от Кабиле, № 3.

²⁶ **Велков, В.** Надписи от Кабиле. – Кабиле. Т. II, с. 23, № 16.

²⁷ **Велков, В.** Цит. съч., с. 23, № 17; **Гетов, Л.** Цит. съч., № 5.

²⁸ **Велков, В.** Цит. съч., с. 22, № 14.

²⁹ **Гочева, Зл.** Организация на религиозния живот в Кабиле. – Тракийски поселищен живот, III, Ямбол, 1994, с. 69.

³⁰ **Велков, В.** Военният лагер Кабиле (по епиграфски данни). – Поселищен живот в Тракия, I, Ямбол, 1982, с. 119.

³¹ **Танчева-Василева, Н., Ж. Попов.** Състояние на медицината през античността на територията на днешния Ямболски окръг според археологически и антропологически изследвания. – В: Страници от историята на Окръжна болница Ямбол, Ямбол, 1979, с. 20.

³² **Танчева-Василева, Н., Ж. Попов.** Цит. съч., с. 18–20.

³³ **Найденова, В.** Култове и божества в Кабиле. – Поселищен живот в Тракия, I, Ямбол, 1982, с. 136.

³⁴ **Танчева-Василева, Н.** Скулптури от музея в Ямбол. – ИМЮИБ, XV, 1992, с. 25.

³⁵ **Танчева-Василева, Н.** Цит. съч., с. 26.

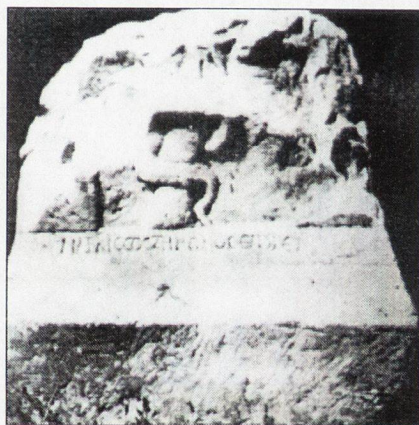
³⁶ **Mihailov, G.** IGBulg., III–2, № 1776; **Велков, В.** Надписи от Кабиле, с. 30, № 39.

³⁷ **Гочева, Зл.** Цит. съч., с. 75.

Обр. 1.

Обр. 2.

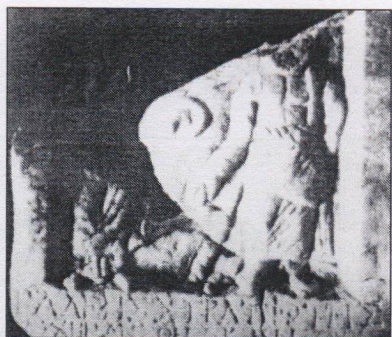

Обр. 3.

Обр. 4.

Обр. 5.

Обр. 6.